

רון פונדק, ערוץ חשאי: אוסלו – הסיפור המלא (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2013), עמ' 424.

תהליך אוסלו – דגם של יזמות שלום פרטית

ד"ר רון פונדק ז"ל היה 'יזם שלום פרטי' בשירות יישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני.¹ קדמו לו ישראלים אחרים שהעלו חרס בפעילותם אך זרעו רעיונות לכינון שלום. פונדק, עם מורו-חברו ד"ר יאיר הירשפלד, הניעו תהליך מדיני שהוביל להכרה היסטורית בין ישראל לאש"ף ולהצהרת עקרונות שנועדה להניח בסיס ליישוב הסכסוך. דבקתו של פונדק בהכרח לפתור את הסכסוך בין העמים בדרך מדינית ואמונתו באפשרות להשכין שלום השתקפו במסירותו ובפעילותו הנמרצת לקידומו, ובהיותו אזרח פרטי הוא ראה בכך שליחות עליונה.

הידע האקדמי ההיסטורי הרחב שרכשו פונדק והירשפלד על אודות הסכסוך ויכולת הנגישות שפיתחו אל גורמי הנהגה פלסטיניים העניקו להם מעין לגיטימציה מוסרית להתערב ולהשפיע על מדיניות החוץ של ישראל בנקודת זמן שנראתה בעיניהם 'רגע היסטורי'. גורמים רבים מתחו ביקורת על פעילותם כ'שגרירים מטעם עצמם', ושאלות הועלו סביב סמכותם לייצג את ישראל ולעסוק בנושאים רגישים הקשורים למדיניותה. גם פונדק מודה כי 'רק ההצלחה של המהלך, בסופו של דבר, איפשרה את הלגיטימציה בדיעבד. באותה מידה היה אפשר לזרוק אותנו מכל המדרגות על מהלך שעליו לא קיבלנו רשות'.²

החל משלהי 1992 ועד אוגוסט 1993 קיימו פונדק והירשפלד מגעים חשאיים עם גורמי הנהגה רשמיים מטעם אש"ף בעת ובעונה אחת עם המשא ומתן שהתנהל באותה עת בווינגטון בין ישראל לבין משלחת ירדנית-פלסטינית שהיו בה נציגים מקרב מנהיגות השטחים. זמן קצר לאחר שהחלו במגעים אלו, ערכנו פונדק והירשפלד את סגן שר החוץ יוסי ביילין, וכעבור חודשים ספורים, לאחר התקדמות שחלה בשיחות, עורכנו בכך שר החוץ שמעון פרס, ומאוחר יותר גם ראש הממשלה יצחק רבין.³

1 'יזם שלום פרטי' הוא מונח שטבע מר ליאור להרס מהאוניברסיטה העברית בירושלים במסגרת עבודת המוסמך שלו. המונח מתאר תופעה שבה אזרח פרטי מנהל שיחות עם נציגי הצד השני בסכסוך במטרה לקדם תהליך מדיני. ראו ליאור להרס, 'יזמי שלום פרטיים בתהליכי יישוב סכסוכים' (חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2009).

2 רון פונדק, ערוץ חשאי: אוסלו – הסיפור המלא (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2013), עמ' 20.

3 על פי יוסי ביילין, העקרונות לפתיחת הערוץ החשאי באוסלו סוכמו בינו לבין סגן שר החוץ הנורווגי, יאן אגלנדר, בעת ביקורו בישראל בספטמבר 1992, זמן קצר לאחר מינויו של ביילין לסגן שר החוץ. הסיכום נעשה בפגישה סודית, שאליה הוזמן ידידו, ד"ר יאיר הירשפלד. כ-4 בדצמבר, בעת שהות בלונדון, סיכם הירשפלד כי בן השיח באוסלו יהיה איש אש"ף אחד

אפרים לביא

ההתפתחויות היו מהירות מן הצפוי. במאי 1993 הוחלט על הפיכת ערוץ השיחות החשאיות באוסלו לערוץ משא ומתן רשמי אך לא פומבי, ושולבו בו נציגים ישראלים רשמיים. באוגוסט 1993 הגיעו נציגי הצדדים להסכמה על נוסח הצהרת עקרונות (Declaration of Principles, DOP). במגעים של הרגע האחרון הוחלפו בין ישראל לבין אש"ף מכתבי הכרה הדדית, והצהרת העקרונות נחתמה ב-13 בספטמבר 1993 בבית הלבן, במעמד מנהיגי הצדדים.

היה זה מעין תהליך 'פונדקאות' שנמשך תשעה ירחים, ובסיומו הועבר ה'ילוד' להוריו המיועדים, ישראל ואש"ף. ההתחלה הייתה מבטיחה. פונדק מעיד כי המסרים שהוא והירשפלד שמעו מאבו עלא בשמם של יאסר ערפאת ומחמוד עבאס בתחילת המפגשים, היו מהפכניים: הנהגת אש"ף חפצה בשלום ומתנגדת לטרור, מסתפקת במדינה בגבולות 1967 ובחלוקת ירושלים, מגלה פרגמטיות בנושא זכות השיבה ומעוניינת בשיתוף פעולה כלכלי הדוק. פונדק מתאר בדפי הספר, בלשון קולחת, את פרטי הפרטים של תהליך 'ההיריון' החשאי, הקשה והמרתק הזה, שהיה כרוך בסיבוכים, ופעמים רבות חישב להסתיים בהפלה. ההגעה להסכם ולהכרה הדדית בין הצדדים ביטאה את הצלחת יוזמת השלום הפרטית, ולדברי פונדק, היה זה 'הסכם היסטורי בין התנועה הלאומית הציונית לתנועה הלאומית הפלסטינית'.⁴

ברם, שני העשורים שבאו לאחר החתימה החגיגית על הצהרת העקרונות העידו כי שני הצדדים, כל אחד בדרכו, התנכרו לתהליך אוסלו מראשיתו: חשדנות, מניפולציות ומעשי חבלה אפיינו את יחסם של ישראל ושל הפלסטינים לתהליך לכל אורכו. גם פונדק והירשפלד, שמילאו תפקיד מכריע בתהליך הפונדקאי בערוץ החשאי של אוסלו, זכו ליחס מתנכר מצד ההנהגה הישראלית, והיא אף לא טרחה להזמין אותם לטקס החתימה על הצהרת העקרונות בבית הלבן. פונדק אינו מסתיר את אכזבתו מיחס זה, כאילו תרומתם לא הוכרה: 'אנחנו, שהתחלנו במהלך, הובלנו אותו בעצמנו כמחצית הדרך והשתתפנו בניסוח כל מילה וסעיף, עומדים בשורת הנבדקים וחוששים שמא נשאר בחוץ [בכניסה לבית הלבן]'.⁵

קריע (אבו עלא), והשיחות אכן נפתחו באוסלו, כאשר ד"ר רון פונדק הצטרף אל הירשפלד. ראו יוסי ביילין, 'הצלחות אוסלו', הארץ, 17 בספטמבר 2013 <http://www.haaretz.co.il/2013/09/17/opinions/premium-1.2121460>; בלקסיקון המונחים של הכנסת מוסבר כי המגעים עם נציגי אש"ף החלו ביוזמת הנורווגים, שפנו בעניין זה לח"כ יוסי ביילין כשנה לפני שמונה לסגן שר החוץ. לאחר כניסתו לתפקיד אישר ביילין את קיום המפגשים, בשלב ראשון כמגעים בלתי רשמיים, <http://main.knesset.gov.il/About/Lexicon/Pages/oslo.aspx>.

4 פונדק, אוסלו, 13.

5 שם, 379.

תופעת יזמי השלום הפרטיים

הירשפלד הוציא לאור את זיכרונותיו סמוך מאוד להתרחשויות, בשנת 2000,⁶ ואילו פונדק עשה כן כעבור עשרים שנה, בהתבסס על יומן מפורט שנכתב בזמן אמת. בשניהם ניכר ניסיון להשיב לתהליך אוסלו חיות ולקדם הסדר מדיני ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. ספרי הזיכרונות שלהם, לצד הרצאות, ראיונות ומאמרים רבים שפרסמו לאורך השנים, מהווים מקור בלתי נדלה להכרת התופעה של יזמי שלום פרטיים. תופעה זו, שבה אזרחים פרטיים מנהלים ביוזמתם ערוץ שיחות חשאי עם נציגי הצד השני בסכסוך במטרה לקדם תהליך מדיני, מוכרת בהיסטוריה העולמית והאזורית.⁷ אזרחים אלו פועלים בלי אישור ובלי סמכות רשמית, כמעין דיפלומטים פרטיים, מתוך כוונה כנה לסייע לעמם ולמדינתם להיחלץ מסכסוך מתמשך בשעה שההנהגה המוסמכת והדיפלומטיה הרשמית מגלות קוצר יד.

הסכסוך הישראלי-ערבי, שהתאפיין במשך עשרות שנים בהחרמה הדדית, הביא להתפתחות ערוצים חלופיים שיזמו אנשים פרטיים, כמו אייבי נתן ונחום גולדמן. כך גם בסכסוך עם הפלסטינים: במהלך השנים שבהן ראו ההנהגה והציבור בישראל באש"ף ארגון טרור שאין להכיר בו אלא לנהל נגדו מלחמה מתמדת, יזמו פעילי שלום פרטיים ערוצי הידברות עם מנהיגים פלסטינים. היוזמות העיקריות היו אלו של אורי אבנרי (בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים), שניסה לקדם הידברות בין ישראל לאש"ף וקיים מפגשים עם יו"ר אש"ף ועם נציגים רשמיים של הארגון, ובהם סעיד חמאמי ועיצאם סרטאוי.⁸ יוזמת שלום פרטית אחרת הייתה של משה עמירב, חבר הליכוד, ופייסל חוסייני בשנת 1987, יוזמה שהתבססה על רעיון כינון שתי מדינות לשני העמים.

6 יאיר הירשפלד, אוסלו: נוסחה לשלום (תל אביב: מרכז יצחק רבין לחקר ישראל, עם עובד, 2000).

7 תופעה זו התפתחה במחצית השנייה של המאה העשרים, כאשר ארגונים בין-לאומיים, גורמים לא-ממשלתיים ואזרחיים פרטיים קיימו פעילות דיפלומטית בנפרד ממשרדי החוץ של המדינות. ראו להרס, שם.

8 בעת האחרונה גילה אורי אבנרי כי במחצית הראשונה של שנות השבעים ביקש אריאל שרון להסתייע בקשריו עם אש"ף וביקש ממנו להעביר לאש"ף מסר שלפיו ישראל תתמוך בהשתלטות הפלסטינים על ירדן כדי שיקימו להם שם מדינה. שרון הסביר לאבנרי שאת הגדה המערבית יחלקו ישראל ומדינת פלסטין ביניהן. אבנרי סיפר שהוא העביר את המסר לערפאת, אך זה דחה את ההצעה. ראו ריאיון עם אורי אבנרי בתכנית 'ערב חדש' בהנחיית דן מרגלית, הטלוויזיה הישראלית, ערוץ 1, 13 בינואר 2014. על מפגשיו של אבנרי עם אנשי אש"ף ראו בספרו אורי אבנרי, אויבי, אחי (תל אביב: הוצאת ביתן, 1989).

בראייה היסטורית, כשלון היוזמות הקודמות העניק משנה חשיבות לתוצאותיו של הערוץ החשאי שניהלו פונדק והירשפלד. ההסבר להצלחת הערוץ, לפי פונדק, הייתה 'רוח אוסלו': 'תחושה זו של מעין צוות משימה ישראלי-פלסטיני שייעודו להגיע לפתרון הגון ומשותף הייתה אחד הדבקים החשובים שחיברו בינינו [...] הם אלה שסייעו לנו להתגבר על מכשולים שנראו בתחילה בלתי עבירים'.⁹ פונדק האמין כי ניתן לגשר על פערים בעמדות הצדדים, ושפתרון של שלום בין שני העמים אפשרי, אם הנושאים ונותנים יביטו לעתיד ולא לעבר ויגלו רצון טוב, הוגנות ושפה משותפת, כפי שקרה בערוץ החשאי.

הערוץ החשאי באוסלו במבחן הזמן

לד"ר פונדק היו רקע צבאי-מודיעיני וניסיון קצר כעיתונאי. בהשכלתו האקדמית היה פונדק היסטוריון שהתמחה בממלכת ירדן. נטייתו לעשייה פעילה והיכרותו עם ד"ר הירשפלד ועם ד"ר יוסי ביילין הובילו אותו למעורבות במאמצים לקידום הסדר הישראלי-פלסטיני. הוא הקדיש את זמנו ומרצו לפעילות זו, וקיים אותה לאורך זמן בהתנדבות ובמסירות לב ראויות להערכה רבה. בין דפי הספר הוא שוזר הסברים בדבר המניע שהביא אותו ואת הירשפלד לפתיחת הערוץ החשאי עם נציגי אש"ף, מעלה על נס את שבירת הפרדיגמה שהובילה לדיאלוג ישיר בין ישראל לאש"ף ולהתנעת תהליך אוסלו וקובע שהתהליך נועד להביא לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי, שליבתו הסכסוך בין הציונות לבין הלאומיות הפלסטינית.

בחלקו האחרון של הספר, באפילוג, פונדק מנתח את הסיבות ליישום הכושל של תהליך אוסלו. מסקנתו היא ששלושת המנהיגים, יאסר ערפאת, יצחק רבין ושמעון פרס, נטעו את הזרעים לכישלון אוסלו: ערפאת רצה בפתרון של שתי מדינות, אבל לא עשה את השינוי המנטלי הדרוש במעבר מעידן של מאבק צבאי לעידן של דיפלומטיה ומדינאות, ואילו רבין ופרס התנגדו לכינון מדינה פלסטינית בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה – הם לא השכילו לייצר אסטרטגיה וחזון שלאורם ינוהל המשא ומתן על הסדר קבע. קביעות אלו עומדות, לכאורה, בניגוד לדבריו של פונדק בתחילת ספרו, בדבר הבשלות המדינית ההיסטורית בקרב שני הצדדים,¹⁰ ובדבר זיהויים, של פונדק ושל הירשפלד, את הרגע ההיסטורי הנכון: 'את אוסלו התחלנו להוביל מתוך תחושה שאותו רגע מיוחד של בשלות נמצא ממש לפנינו [...] סביר להניח שבהיותנו, הירשפלד ואני, היסטוריונים בהכשרתנו, וכאלה העסוקים בניתוח תהליכים מדיניים לאורך פרקי זמן היסטוריים, יכולנו לזהות ביתר קלות את רגע הבשלות'.¹¹

9 פונדק, אוסלו, 93.

10 שם, 17-18, 69-82.

11 שם, 73.

יש מקום אפוא לבחון ממרחק הזמן את המניעים לפתיחת הערוץ החשאי באוסלו, את משמעות הדיאלוג הישיר עם נציגי אש"ף ואת איכות ההחלטות שקיבלו מנהיגי הצדדים שעה שנכנסו לתהליך אוסלו.

המניע לפתיחת הערוץ החשאי

בפגישות שקיימו פונדק והירשפלד עם אישים מהמנהיגות הפלסטינית המקומית בשטחים שהשתתפו באותה עת בשיחות עם ישראל בווינגטון הם התרשמו שבינם לבין אש"ף-תוניס מתקיימים יחסי מרות וכפיפות הכובלים את ידיהם בקבלת החלטות במשא ומתן עם ישראל. ולכן, בעיקר משום שהמשלחת הפלסטינית מהשטחים נעדרת סמכות ייצוג ונדרשה לפנות לאש"ף כמקור סמכות, נראו בעיניהם השיחות שהתקיימו בווינגטון חסרות סיכוי. פונדק והירשפלד הגיעו להבנה שהדרך היחידה לקדם את התהליך המדיני היא שיחות ישירות בין ישראל לבין אש"ף, שכן רק אש"ף מייצג את העם הפלסטיני ויכול לעשות את הוויתורים הנדרשים כדי להגיע להסדר מדיני. לפי פונדק, מצב דברים זה הוא שהניע אותם לפתוח את הערוץ החשאי באוסלו עם נציגי אש"ף. המהלך נעשה בתיאום עם סגן שר החוץ יוסי ביילין, והמטרה הייתה לסייע בקידום השיחות בווינגטון.

ניתוח יחסי הגומלין בין המנהיגות המקומית לבין הנהגת אש"ף-תוניס באותה תקופה עשוי ללמד על מציאות אחרת. העובדה שהמשלחת מהשטחים נעדרת סמכות ייצוג לא הייתה מכשול בהתקדמות השיחות בווינגטון, שכן ההחלטות במשא ומתן עם ישראל התקבלו בתיאום מלא עם הנהגת אש"ף בתוניס. ההנהגה בתוניס לא חששה שהמנהיגות המקומית מהשטחים תחרוג מעקרונות העמדה המדינית הפלסטינית כפי שנקבעו בכינוס המועצה הלאומית הפלסטינית בנובמבר 1988. דווקא ההתקדמות בשיחות בווינגטון והאפשרות המעשית להקמת ממשל עצמי ולעריכת בחירות בגדה המערבית וברצועת עזה הן שהדאיגו את אש"ף והגבירו בקרבם את החשש מערעור מעמדו כמייצג הלגיטימי היחיד של הפלסטינים.¹²

חשש זה מצד הנהגת אש"ף היה מוצדק, שכן תכלית השיחות בווינגטון הייתה לכונן אוטונומיה על טהרת מנהיגות פלסטינית מקומית נבחרת, וזו הייתה נחושה להשלים את התהליך המדיני ולמנוע מאש"ף להכשיל את השיחות. נחישותה נשענה על ההתקדמות בשיחות עם ישראל ועל ההכרה בכוחה ובמעמדה המתחזק בזירה

12 כך, למשל, בסבב השיחות השביעי, ב-21-29 באוקטובר 1992 (כשנה לאחר ועידת מדריד ותחילת השיחות הריצדיות), דווח על התקדמות מעשית. השיחות התקיימו בקבוצות קטנות שדנו בסוגיות מהותיות ונידונו נושאים מרכזיים בדבר התפיסה של הסדרי ביניים לשלטון עצמי (ISGA).

הבין-לאומית, וכן על ציפייתה של האוכלוסייה בשטחים לשים קץ לכיבוש. כאשר ירד מעמדה של הנהגת אש"ף בזירה הבין-לאומית, הוזמנו חברי המנהיגות המקומית לפגישות ולשיחות עם מנהיגי מדינות במערב, למורת רוחו של אש"ף. בעקבות מצב עניינים זה, ניסתה הנהגת אש"ף להבליט את כפיפותה של מנהיגות השטחים אליה, בין היתר, על ידי זימון תכופ של חבריה לשיחות התייעצות בתונים. הנה כי כן, חששה הגובר והולך של הנהגת אש"ף מפני הצלחת השיחות בווינגטון והעלייה בכוחה של המנהיגות המקומית הניעו אותה לקדם בברכה אפשרות לפתוח ערוץ הידברות ישיר עם ישראל, לצד הניסיונות שעשתה למצוא נתיבים לחידוש הדיאלוג עם ארצות הברית. בערוץ אוסלו הובילה הנהגת אש"ף בחשאי את הרעיון 'עזה ויריחו תחילה', תוך עקיפת מוסדות הארגון ואילוץ חברי המשלחת הפלסטינית לשיחות בווינגטון 'ליישר קו' עמה בדיעבד. פתיחת הערוץ החשאי עם ישראל נועדה אפוא, יותר מכול, לחלץ את אש"ף משוליותו המסתמנת, ולא להציל את שיחות ווינגטון ממבוי סתום.

משמעות הדיאלוג הישיר עם נציגי אש"ף

בשלב המגעים הרשמיים והבלתי רשמיים בערוץ אוסלו לא הייתה התנגשות רעיונית בין המטרות המדיניות שהציבו רבין ופרס בניהול השיחות בווינגטון, לבין תוכן השיחות שקיימו פונדק והירשפלד בערוץ הזה. הערוץ החשאי נועד לאפשר דיון ישיר עם נציגי אש"ף כדי להכריע בכמה סוגיות מחלוקת ולאפשר לצדדים להגיע להצהרת עקרונות מוסכמת. הרעיון לקדם הכרה הדדית בין ישראל לבין אש"ף לא עמד בבסיס ההחלטה לפתוח את הערוץ החשאי באוסלו, והנושא לא נידון במשך תשעת חודשי המשא ומתן שהתקיימו במסגרתו. גם הנורבגים בהיותם המארחים ונותני החסות לערוץ החשאי לא פעלו מתוך הנחה שזו מטרתו. ההנהגה הישראלית הייתה לכודה אז בקונצנזוס הלאומי הציבורי הרחב בישראל בדבר חוסר הנכונות להכיר באש"ף ולהקים מדינה נוספת בין הנהר לבין הים, והשחקנים המקומיים, האזוריים והבין-לאומיים לא העלו בדעתם שאפשרות כזאת היא ריאלית.

שני הצדדים, הישראלי והפלסטיני, האמינו שהנהגת הצד השני נעזרת מיוזמתה בשני האקדמאים, פונדק והירשפלד, כדי לתווך ביניהם ולגשר על פערים קיימים בשיחות שהתקיימו בווינגטון במטרה להגיע להסכם. לאחר שהתבררה אמינותם וזיקתם של השניים לממסד הישראלי, גילתה הנהגת אש"ף רצון עז לשתף פעולה בניהול משא ומתן בערוץ חשאי כדי לקדם גיבוש הצהרת עקרונות. בצד הישראלי המצב היה דומה: אמנם ראש הממשלה רבין ושר החוץ פרס הסכימו להסתייע בערוץ החשאי ואף להפוך אותו משלב מסוים לרשמי כדי להגיע להסכם, אך בשום שלב הם לא נדרשו להכרה באש"ף, ומכל מקום, התנגדותם הבסיסית לכך נותרה בעינה.

פונדק והירשפלד הכירו בכך שהם אינם דיפלומטים רשמיים ונהגו באחריות במגעים עם נציגי אש"ף. הם לא דנו עם בני שיחם בנושאים אסטרטגיים, כמו הכרה באש"ף, ולא התחייבו בשם המדינה. פונדק מודה כי המטרה של הדיאלוג עם נציגי אש"ף הייתה מוגבלת: 'מה שברור בדיעבד הוא ששני הצדדים, גם המשלחת הפלסטינית וגם אנחנו, ראינו בפעילות בנוכחיה מכשיר לקידום המשא ומתן הרשמי שהתנהל בווינגטון; ועדיין לא השכלנו להבין, או שמא סירבנו להאמין, לאפשרות שהערוץ החשאי והצנוע הזה מתפתח למשא ומתן העיקרי והרשמי בין אש"ף לממשלת ישראל'.¹³

ניתוח זה מסביר את ההתרוצצות שהתקיימה בבית הלבן סמוך לחתימה על הצהרת העקרונות, סביב זהות הנציגות הפלסטינית שתחתום על ההסכם. בעוד הנהגת אש"ף עמדה על כך שהארגון יוכר על ידי ישראל כנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני, ולפיכך היא תהיה הגורם היחיד המוסמך לחתום על ההסכם, ציפה ראש ממשלת ישראל יצחק רבין שעל ההסכם תחתום המשלחת הפלסטינית שקיימה שיחות עם ישראל בווינגטון.¹⁴ הנהגת אש"ף מצדה היססה וחששה מהרעיון לחתום על הצהרת העקרונות ולהכיר בישראל ללא התחייבות ישראלית דומה להכרה במדינה פלסטינית.

יעד אוסלו: סיום הסכסוך בין הציונות לבין הלאומיות הפלסטינית

בחינת טיב ההחלטות שקיבלו ההנהגות של ישראל ושל אש"ף בכניסה לתהליך אוסלו מעידה שלשתי ההנהגות לא הייתה אסטרטגיה להגיע ליעד זה. הן נעדרו תפיסה שלמה וקוהרנטית שהגדירה את יעד־העל של התהליך ואת דרכי הפעולה הנחוצות כדי להגיע ליעד, לרבות קבלת הכרעות לאומיות היסטוריות הנדרשות לשם כך.¹⁵

הבחירה של אש"ף בתהליך אוסלו נעשתה בלית בררה. החשיבה המדינית של הנהגת הארגון נשענה על נוסחה שמרכיביה הם זכות השיבה וזכות ההגדרה העצמית, היכולות להתממש רק בפלסטין השלמה. בנסיבות הזמן התפתחה בקרבה ההכרה שהשבת כל המולדת היא יעד בלתי אפשרי בהווה, והיא תורגמה לנכונות להסדר מדיני שיבטיח כינון מדינה ריבונית בחלק מהמולדת, בגבולות 1967, אבל ישאיר את 'תיק 1948' פתוח לעתיד, למאבק של הדורות הבאים. עם זאת, להנהגת אש"ף היה ברור

13 פונדק, אוסלו, 132.

14 שם, 372-373.

15 ראו אפרים לביא והנרי פישמן, 'ההחלטות האסטרטגיות בתהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים כחסמים ליישוב הסכסוך, בתוך חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני, יעקב ברסימן-טוב (עורך), (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2010), 356-388.

שהסכם שיש בו ויתור על חלקי מולדת, אי-השבה של הפליטים לבתייהם והתחייבות לסיום הסכסוך, יערער בהכרח את הנרטיב הלאומי הפלסטיני, שהוא היסוד המגדיר את העם הפלסטיני.

הנהגת אש"ף ראתה באוסלו 'קרש הצלה', ולכן קיבלה אותו. שיקולים של שרידות מילאו תפקיד מכריע בהחלטתה. הארגון היה שרוי באותה עת במשבר מדיני וכלכלי עמוק (בעקבות עמידתו לצדה של עיראק במלחמת המפרץ), שפגע ביכולתו לקיים את התשתית הארגונית, לשלוט בפעילים בשטחים ולנהל את המערכה נגד ארגוני האופוזיציה. ירידת קרנו של אש"ף בעיני הקהילה הבינ-לאומית באותה עת בלטה לנוכח העלייה הדרמטית בכוחה של מנהיגות השטחים, ובמיוחד לנוכח האפשרות לעריכת בחירות והקמת הממשל העצמי בלי אש"ף. לפיכך, החולשה הזמנית של אש"ף בעת כניסתו לתהליך אוסלו לא שיקפה הכרעה לאומית היסטורית ושינוי בעמדות היסוד של אש"ף כפי שנקבעו ב-1988, ולא הכרה בזכות קיומה של ישראל כמדינת העם היהודי על חלק מאדמת פלסטין.

כנגד חולשת ההחלטה הפלסטינית בכניסה לתהליך אוסלו, שנבעה מצורך הישרדותי, נבעה חולשת ההחלטה הישראלית מהעובדה שישראל לא יזמה את התהליך וממילא לא בחרה בו בדרך של ברירה בין כמה חלופות אסטרטגיות. ההנהגה בישראל הופתעה מתהליך אוסלו ואימצה אותו כמתווה להסדר מבלי לקבוע לאן פניה מועדות. זו הייתה החלטה נטולת יסוד אסטרטגי או הכרעה לאומית היסטורית, ואפשר לקבוע כי להנהגה הישראלית לא הייתה תשתית אסטרטגית-מחשבתית לקראת הסדר כלשהו. התוצאה הייתה חוסר התאמה מוחלט בין הצהרות המנהיגים על 'שלום היסטורי' ועל 'שלום של אמיצים', לבין המדיניות שננקטה בפועל. המשא ומתן על הסכמי הביניים וגם המשא ומתן על הסדר הקבע התנהלו ללא כיוון ברור של מטרות משותפות ושל אינטרסים מוגדרים.¹⁶ לרוב שירת תהליך ההידברות מטרות סמויות שתכליתן עמדה בסתירה לתכלית המוצהרת והגלויה של התהליך המדיני, משום שבפועל לא הייתה הכרעה היסטורית אמיתית ולא החלטה מדינית-אסטרטגית אמיתית. מציאות זו תרמה לערעור האמון בין הצדדים, הביאה לעימות אלים וממושך ביניהם והקטינה את הסיכויים להגיע להסדר מדיני ולהשכין שלום.

16 בהסכם הביניים שנחתם בווינגטון ב-28 בספטמבר 1995 לא נקבעו מטרות או יעדי-על משותפים. הצדדים הקפידו על ניסוח שהבטיח להם גמישות מרבית לעת הסדר קבע. בנוסח ההסכם נקבע (סעיף xxxi, הוראות סיום, סעיף 6): 'שום דבר בהסכם זה לא ישפיע או יפגע בתוצאות המשא ומתן על מעמד הקבע שינוהל בהתאם להצהרת העקרונות. אף אחד מהצדדים להסכם לא ייחשב, על סמך כניסתו להסכם זה, כאילו ויתר על אחת מזכויותיו, תביעותיו הקיימות, או חזר בו מהן'.

סיכום

כוונתם המקורית של פונדק והירשפלד (בגיבויו של סגן שר החוץ) ליזום ערוץ תקשורת חשאי עם נציגי אש"ף כדי לסייע לקידום השיחות הרשמיות שהתקיימו בווינגטון, התפתחה עד כדי קיום משא ומתן רשמי וניסוח של מתווה להסכם שלום בין ישראל לאש"ף. השניים לא העלו זאת על דעתם ולא התכוונו להגיע לכך מלכתחילה. מובן כי חופש הפעולה שלהם, בהיותם שחקנים עצמאיים מחוץ לממסד הרשמי, אפשר להם לפרוץ את הדרך בעבור הצדדים. הסכם אוסלו הביא להכרה הדדית בזכויות הפוליטיות הלגיטימיות של שני העמים להגדרה עצמית, ובכך חשיבותו ההיסטורית. הסכמי הביניים, לרבות חלוקת הגדה המערבית לשטחי A, B ו-C, ההסכם הכלכלי וההסכם הביטחוני, ממשיכים להתקיים ולהסדיר את חיי היום-יום בגדה המערבית גם היום, ובכך התקבע בתודעת שני העמים הצורך להפרדה ולחלוקת הארץ.

ברם, מידת ההשפעה של יוזמת השלום הפרטית של פונדק והירשפלד על תהליך יישוב הסכסוך הייתה מוגבלת. אפשר לקבוע שישראל ואש"ף לא קיבלו 'החלטה אסטרטגית' כאשר נכנסו לתהליך אוסלו: הם לא הגדירו יעד מוסכם (End Game) לסימום של התהליך, ולא הובילו את עמיהם להכרעות לאומיות היסטוריות ולגמישויות הנדרשות בעמדותיהם המדיניות כדי להגיע לשלום. הנהגות שני הצדדים אימצו את תהליך אוסלו מתוך חוסר בררה ולא מבחירה, ועל כן החתימה על הצהרת העקרונות בספטמבר 1993 לא שיקפה בשלות מדינית לפשרה ולהשלמה היסטורית עם הצד השני. ישראל ואש"ף לא חשו באותה עת שקיימת נכונות הדדית לויתורים, ולכן פריצת הדרך ביחסים ביניהם לא נוצלה לפתרון אמיתי של הסכסוך. כדברי פונדק, 'רוח אוסלו' שהביאה להצלחת הערוץ החשאי באוסלו, לא שרתה על הצדדים בהמשך התהליך.

הלקח המדיני מיוזמת השלום הפרטית ומתהליך אוסלו הוא שנדרשת מחויבות אמת של המנהיגים בכל צד להגיע להסכם מדיני, מתוך החלטה אסטרטגית ששני העמים יתמכו בה, והיא תישען על הכרה הדדית שהם בעלי זכויות ומעמד שווים. הכרחי שמקור הסמכות למשא ומתן תהיה החלטה 242 המופיעה בהצהרת העקרונות ושכבסיסה יונח העיקרון 'שטחים תמורת שלום', והכרחי גם שהיעד הסופי והמוסכם של המשא ומתן יהיה שתי מדינות לשני העמים, שתתקיימנה זו לצד זו בשלום ובביטחון. הבנה של שני העמים שהם זכאים להגדרה עצמית ולשלום באותה המידה ושהסדר שלום יבטיח את זהותם הלאומית ואת קיומם – גם אם רק על חלק מהמולדת – יכולה לשמש בסיס ערכי ומוסרי שיעניק לגיטימציה למנהיגים להכריע בשאלה קשה והרת גורל זו.

אפרים לביא

